

University of Groningen

Learning spiritual care in Dutch hospitals

van de Geer, Jacob

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van de Geer, J. (2017). *Learning spiritual care in Dutch hospitals: the impact on healthcare of patients in palliative trajectories*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Dankwoord en Curriculum Vitae

Dankwoord

Dit proefschrift is voortgekomen uit de wens om een goede geestelijk verzorger te worden en te blijven. Het vak verandert in hoog tempo. Toen ik, met mijn predikants- en jeugdwerkervaring, vlak voor de eeuwwisseling de context van de gezondheidszorg verkende als beginnend geestelijk verzorger hoorde wetenschappelijk onderzoek daar nauwelijks bij. De collega's die mij introduceerden in het vakgebied en ik vonden het vanzelfsprekend dat we academisch geschoold waren, maar dat van ons verwacht mocht worden dat wetenschappelijk onderzoek een onderdeel van onze dagelijkse praktijk zou zijn, kwam toen niet in ons op. Anneke Haijntink was een locatiemanager bij Noorderbreedte ouderenzorg en zij was de eerste die mij er van bewust maakte hoe onlogisch dat eigenlijk was. Anneke was één van de vele collega's, managers, artsen, verpleegkundigen, verzorgenden, paramedici, vrijwilligers met wie ik heb mogen samenwerken en die mij mede hebben gevormd als geestelijk verzorger. Zonder hun inspiratie en zonder het vertrouwen en de levenslessen van de bewoners, cliënten, patiënten en hun naasten voor wie ik een tijdelijke reisgezel mocht zijn, zou ik niet de geestelijk verzorger zijn die ik geworden ben.

'Met praktijkgericht onderzoek in de palliatieve zorg kunnen we de kwaliteit van zorg in onze organisatie verbeteren', die boodschap probeerde ik te slijten bij Martin Kirchner, destijds regiomanager in Noorderbreedte. 'Goed idee, kom maar met een voorstel, ga maar doen.', was de reactie die ik niet verwacht had, maar mij voor het eerst liet nadenken over de mogelijkheid om wetenschappelijk onderzoek een onderdeel van mijn werk te laten zijn. Het bleek toen niet haalbaar, een paar jaar later mocht ik jouw relatie met Marjan Lieuwes, één van de bovengenoemde inspirerende collega's inzegenen. Weet Martin, dat jij met jouw uitdaging om zelf onderzoek te gaan doen mij gezegend hebt.

Mijn collega geestelijk verzorgers in de vakgroep geestelijke verzorging in de ouderenzorg, aan wie ik schatplichtig ben als het gaat om mijn eerste vorming als geestelijk verzorger, noemde ik hierboven al als groep, met name wil ik noemen: Gerda van Brug mijn eerste collega in Nieuw Mellens, Grietje-Willy van Bochove-Wildschut mijn tweede collega en veilig maatje op die basisplek, Gerda Wiersma, Fons van der Meulen, Ben van Remmerden. Ieder op haar en zijn eigen manier met een passie voor mensen en een passie voor het vak.

Er ontstonden verschillende werkgroepen palliatieve zorg met verschillende taken, maar er kwam in de regio pas echt beweging toen Wil Hoek netwerkcoördinator werd en de ervaring die ze in alle netwerken palliatieve zorg in Groningen en Fryslân opdeed ook met ons deelde. Wil, jij ging als het ware met mij mee van de ouderenzorg naar de ziekenhuiszorg, met al jouw ervaring van hoe jij werkprocessen en bestuursprocessen aan elkaar wist te knopen. Want in het Medisch Centrum Leeuwarden (MCL) bleek de kennismaking met directeur Maria Schonewille achteraf cruciaal voor de bijdrage die ik met dit proefschrift heb kunnen leveren. Toen Maria hoorde dat ik betrokken was geweest bij verschillende projecten rond palliatieve zorg, was zij het die mij direct vroeg om samen met Andrea van Zijl van het Oncologisch Centrum de palliatieve zorg in het MCL te gaan ontwikkelen. Dank, dus voor de kansen die jij mij daarmee geboden hebt en voor de manier waarop jij mijn betrokken opdrachtgever bleef en mij bijstuurde later in mijn positie als projectleider. Ik heb veel van je geleerd, jij hebt veel betekend voor het MCL.

Het was het idee van Ben om mij helemaal naar het MCL te halen toen bleek dat de vraag om de palliatieve zorg in het ziekenhuis te verbeteren niet iets voor 'een taak erbij' bleek, maar een echte projectleider vereiste. Samen met Andrea en Wil en internist oncoloog Edward Fiets vormden we de kern van een groep mensen die zich sterk wilde maken voor de verbetering van de palliatieve zorg in het ziekenhuis. Vanaf 2008 werd Nynke Planting mijn maatje in het

pionieren en de opbouw van het Palliatief Advies Team (PAT), jij werd het gezicht van het PAT op de werkvloer. Eerst alleen, met een paar uurtjes, later samen met Annette Keuning, inmiddels met Ineke Wijnja en Sibbelina Visser. We hebben successen en frustraties gedeeld de afgelopen jaren, het gaat misschien niet zo snel meer als in het begin, maar we staan er als PAT veel sterker voor dan enkele jaren geleden. Edward heeft gezelschap gekregen van pijnspecialist Anneke Krul, longarts oncoloog Femke van Vollenhove en klinisch geriater Marjolijn Blaauw. Nog steeds kunnen we een beroep doen op de deskundigheid van Christa Rolf, de Friese huisarts consulent palliatieve zorg, specialist ouderengeneeskunde Daan Kruizinga en thuiszorgverpleegkundigen Janet Visser en Roelant Muis. Het was een voorrecht om als projectleider aan de ontwikkeling van dit team te mogen bijdragen en het als een vaste structuur over te kunnen dragen aan Rob van Boxtel.

Kort na de start als projectleider vonden de ontmoetingen plaats die ik mijn proloog beschreven heb in 2006. De ontdekking samen met Marijke Wulp dat er in het eerste Richtlijnenboek voor de praktijk van de palliatieve zorg geen hoofdstuk aan de spirituele dimensie was gewijd. Marijke, jij hielp me op weg om de vragen die ik vanuit de praktijk had aan de juiste instanties en personen te stellen. Mijn soms ongeremde enthousiasme wist jij aan te vullen met jouw kennis van landelijke structuren en strategisch inzicht. Je bracht me in contact met Carolina van den Akker van het Integraal Kankercentrum Noord Oost (IKNO nu: IKNL), die het belang zag om de spirituele dimensie te gaan onderscheiden van psychosociale zorg en hielp om de eerste Masterclass te organiseren. De cursus Teaching the Teachers in de palliatieve zorg werd gegeven door Ruthmarijke Smeding en Frans Baar. Ruthmarijke, zonder jou was de masterclass er nooit gekomen. Ik heb veel te danken aan jouw expertise, gedrevenheid, steun en advies. Frans, zonder jou was de masterclass er inmiddels niet meer geweest. Jouw toewijding en tomeloze inzet vanuit de Leerhuizen Palliatieve Zorg Rotterdam hebben het mogelijk gemaakt dat het van een monodisciplinaire

scholing voor geestelijk verzorgers (1.0) kon uitgroeien tot een multidisciplinaire scholing voor alle bij de palliatieve zorg betrokken disciplines (2.0). En we zijn nog niet klaar, we zullen op weg gaan naar de masterclass 3.0. Dank voor jullie beider vriendschap.

De Masterclass spiritualiteit (en geestelijke verzorging) in de palliatieve zorg bracht me in contact met zoveel inspirerende mensen, docenten en collega's, het is ondoenlijk om ze allemaal te noemen. Erhard Weiher, lieber Freund, du bist für mich und viele Kollegen und Kolleginnen wirklich der Meister in unserem Masterclass. Marinus van den Berg, pionier in ons vakgebied als het gaat om de aandacht voor zingeving en spiritualiteit in de palliatieve zorg. Saskia Teunissen, Yvette van der Linden, Martin Walton. Carlo Legget, vanaf de eerste Masterclass hernieuwde onze vriendschap zich en bleek onze samenwerking ons naar onverwachte plekken te kunnen brengen. Samen met Marijke begonnen we ons inspirerende avontuur in de European Association for Palliative Care. Mij kennende vroeg je mij als vriend ernstig of ik zeker wist dat ik dat wilde: promotieonderzoek, of dat wel bij mij paste? Wij ontdekten samen dat de relatie hoogleraar - promovendus, uitstekend in onze vriendschap bleek te passen. Hetty Zock, de eerste masterclass in 2007 kon je geen bijdrage leveren omdat het samenviel met jouw eigen oratie, in de tweede masterclass datzelfde jaar gingen we de discussie aan: zingeving of spiritualiteit. Twee jaar later was je bereid om mijn promotor te worden: je moet geweten hebben hoeveel geduld je met me zou moeten hebben voordat mijn enthousiaste breedsprakigheid zich zou kunnen voegen in het nauwkeurige discours van wetenschappelijk onderzoek. Dank voor jouw geduld, jouw snelle reacties op al mijn stukken en nauwgezette feedback. Dank ook voor jouw vriendschap.

De start van het onderzoek werd mogelijk gemaakt door een subsidie van het IKNL. Mijn begeleidingscommissie breidde zich uit met Kris Vissers: gedreven pijnspecialist en hoogleraar palliatieve zorg. Kris, je noemde 4 contra indicaties om met mij een promotietraject in te gaan, maar je stelde jouw toewijding en jouw vriend-

schap er tegenover. Je hebt mij uitgedaagd om de brug te slaan naar de taal van de medische wetenschap, vanuit de diepe overtuiging dat wij het aan onze patiënten verplicht zijn om de samenwerking tussen artsen en geestelijk verzorgers te verbeteren. Ik dank je voor jouw tomeloze energie en het vertrouwen dat je in mij stelde. Jan Willem Uringa werd aangenomen om een deel van mijn klinische taken over te nemen en bleek niet alleen talentvolle collega en onderzoeker, maar ook een maatje, die op dat moment beter overzag waar ik mee bezig was dan ikzelf. Als leidinggevende kwam je in de gelegenheid om mij daarbij op de rails te houden. Daar ben ik je heel dankbaar voor, zonder goede structuur en ondersteuning had ik absoluut kunnen stranden in dit avontuur.

Jelle Prins maakte de begeleidingscommissie compleet, als eerste decaan van de MCL Academie gaf je aan ‘een praktische ondersteuningsstructuur voor onderzoekers’ te willen opbouwen. Ik vond het prachtig klinken, maar je hebt het waar gemaakt! Als hoofdaanvrager bij de Fondswerving, ons reguliere voortgangsoverleg en in de facilitering. Die facilitering kwam via de kanjers van het Kennis- en Informatie Centrum: Ingeborg van Dusseldorp, informatiespecialist die een stevig fundament legde voor onze systematische review. Olga van Dijk, Alies van der Wal en Hellma Zoutsma, ‘artikel niet te vinden’ bestaat niet voor jullie, nooit deed ik tevergeefs een beroep op jullie! Via Nic Veeger, epidemioloog, de man die geduldig uitlegde dat mijn protocol nog gedetailleerder uitgewerkt moest worden voordat ik mocht beginnen. Nic, de man die de grootste database in mijn onderzoek analyseerbaar moest maken en mij bij de uiteindelijke analyses hielp. Ik had nooit gedacht dat ik als geestelijk verzorger ooit zou zeggen ‘dat er een zekere schoonheid schuilt in een kloppende kwantitatieve database’. Dank voor dat inzicht en jouw geduld. Via Foppe Jorna, mijn diep Friese research assistent, die de structuur voor de databases bouwde, de patiënten gegevens analyseerde met SPSS en de eerste hoopvolle resultaten liet zien. Via ook Richtsje Andela, die de analyse overnam toen ik zonder assistent verder moest, en mij vlot trok toen ik vastgelopen was. En

via Lammie de Vries, die de vragenlijsten voor zorgverleners digitaliseerde, toestuurde naar die 387 artsen en verpleegkundigen en na meerdere herinneringen alle resultaten verwerkte per meting en per ziekenhuis.

Marieke de Groot, steun en toeverlaat bij drie artikelen, met jouw enthousiasme, inhoudelijke kennis over spiritualiteit in de palliatieve zorg en onderzoekservaring, wist je grote hobbels weer tot normale proporties terug te brengen. Voordat ik bij jou praktisch terecht kon was je al één van de vrienden en vriendinnen die ik op de diverse nationale congressen en Europese congressen palliatieve zorg leerde kennen. Ze zijn wederom niet allemaal te noemen, drie dan: Saskia Teunissen en Jaap Gootjes, die mij vanaf het moment dat ik aangaf aan dit traject te beginnen met grote betrokkenheid kritisch ondersteunden en Jet van Esch, die net als ik gewoon wil dat de zorg beter wordt en niet voor onderzoek geboren meent te zijn. Zet hem op Jet!

Twee masterstudenten geestelijke verzorging van de RUG hebben als mede-onderzoekers bijgedragen aan dit project: Roland Pennaertz die de eerste systematische review deed en Susanne Lub, die de analyse van de eerste ronde interviews voor haar rekening nam. Dank voor al het werk en jullie inzet, ik heb van jullie geleerd. En een masterstudent geneeskunde meldde zich aan, welke geestelijk verzorger heeft zo'n voorrecht? Merijn van der Werf, ooit collega medisch maatschappelijk werker in het MCL, inmiddels bijna huisarts, 'wetenschap hoort er nu eenmaal bij' verzuchtte jij tijdens jouw stage. Het was voor mij een wezenlijke aanvulling om samen onderzoek te doen met een dokter in opleiding en het is een groot genoegen om samen met jou de masterclass te mogen leiden.

Sietske Blok, Suzanne Landman, Taeke Hoekstra, Mirjam van 't Hul en onze eigen kinderen Daan, Roel en Anna waren degenen die de papieren vragenlijsten verwerkten tot cijfertjes in analyseerbare databases of de interviews met de geestelijk verzorgers uittypten.

De geestelijk verzorgers, de co-researchers, de pilotdocenten, jullie waren bereid om je te laten meeslepen in dit veeleisende avontuur waarbij we onze praktijk en onderzoek samen brachten. Moesten langs wetenschapscommissies, afdelingen, managers, jouw eigen invulling geven aan de scholing, data verzamelen bij zorgverleners en patiënten. In het laatste resultaat artikel dat geaccepteerd is bij het Journal of Health Care Chaplaincy schreef ik over jullie: ‘Because of the explorative character of this study our results are indicative, and generate rather than confirm hypotheses. Finally, the sample of chaplains is subject to selection bias. The inclusion procedure selected those chaplaincy teams that were willing to work on the implementation of the SC guideline, expecting it to create opportunities to improve patient care and chaplains’ professional profiles. Therefore, this group of chaplains probably represents a group of pioneers.’ Als onderzoeker toon je met zulke zinnen je bescheidenheid, maar als collega wil ik jullie bedanken en eren met dat laatste woord: pioniers, want dat zijn jullie! Met ere genoemd: René van Doremalen, Bert de Haar, Desiree van der Hijden, Annemieke Kelder, Dick Luijmes, Rinske Nijendijk, Nienke Overvliet, Ruud Roefs, Simone Visser, Ruurd van de Water en Henri Wolterink.

En via hen de verpleegkundigen die de vragenlijsten bij de patiënten hebben afgenomen, niet al jullie namen zijn mij bekend, maar ik noem onze eigen palliatief verpleegkundig consulenten: Nynke Planting en Ineke Wijnja.

Ik dank de patiënten, en hun familieleden die bereid waren hun kostbare energie in hun laatste levensfase te besteden aan een vragenlijst over hun aandoening(en), symptomen en spirituele interesses, attitudes en behoeften. Velen van u gaven aan dat de vragenlijst aanleiding gaf tot een diepgaander reflectie op wat belangrijk voor u is. Enkelen gaven aan op de hoogte gebracht te willen worden van de resultaten. Ik ga mijn uiterste best doen of ik u of uw familie kan achterhalen.

Dank ook aan alle zorgverleners die gemotiveerd waren om zich te laten scholen en de vragenlijsten in te vullen, dank aan alle

managers die dit project meegedragen hebben en zonder enige vergoeding de tijd van hun team ter beschikking hebben gesteld voor de scholing.

Dank ook aan mijn collega's van de staf geestelijk verzorging in het MCL, ik heb jullie hierboven al genoemd, behalve onze jongste aanwinst Taeke, en nostra segretaria sempre felice Eline Alkema, voor het meewerken, voor de enthousiaste belangstelling, voor jullie geduld, voor alles wat jullie moeste opvangen als ik weer eens aan het 'buiten spelen' was. Dit is klaar, er komt mogelijk meer rust in de tent.

Dank ook aan de onvolprezen Libbe Hoekstra, die zich bereid verklaarde om mijn 'boekje' klaar te maken voor de drukker. Jij bent één van de mensen die bijdragen aan de ziel van onze organisatie. ... Dank voor je nauwkeurigheid en dwarse doorzettingsvermogen.

Dank ook aan Joan van de Brug, vakfotograaf uit Franeker, voor het beschikbaar stellen van de foto's in dit proefschrift. De omslag foto siert vanaf mijn komst als predikant in Franeker tot op de dag van vandaag mijn werkplek. Gekregen van Helma als symbool van wat ik als de kern van mijn werk zie: bruggen bouwen. Deze en de overige foto's symboliseren allemaal kernbegrippen die een rol spelen bij spiritualiteit, met name bij spirituele groei: verbinding, transitie en perspectief. Allemaal foto's uit Franeker

Bijna tot slot, dank ook aan mijn sparringpartners tijdens de proefpromotie: mijn paranyfen Marijke Wulp en Jan Willem Uringa, jullie rol in dit traject is hierboven al beschreven. Verder Eva Ouwehand, vakgenote, promovenda, kloosterzuster tijdens onze schrijfweek in Doetinchem, zet hem op! En de overige promovende sparringpartners: Nico van der Leer, Charlotte Gaasterland, Everlien de Graaf en Akke-Nynke van der Meer.

Dan, mijn thuisbasis. Daan, ik heb genoten van jouw hulp bij het voorbereiden van de presentaties van de kwantitatieve resultaten, zonder jouw hulp had ik de prijs voor het beste wetenschappelijk onderzoek van 2015 in het MCL niet gewonnen. Dat geldt ook

voor Roel, die verantwoordelijk is voor het ontwerp van de complexere figuren in de artikelen. En met Anna deel ik de passie voor palliatieve zorg in de psychogeriatric. Met één van je kinderen naar een symposium of congres op dit terrein, is een zingevende ervaring voor een vader. Ook al woonden jullie niet meer thuis tijdens dit traject: jullie vormen met Helma mijn thuisbasis. Helma, mijn lief, jij past niet in een dankwoord. Geliefden bedanken elkaar niet, geliefden hebben lief. Jij hebt me ooit geholpen om een niet voor de hand liggende keuze te maken, en gesteund bij elke keuze die ik daarna wilde maken. We gaan samen een nieuwe spannende tijd in. Ik heb je lief.

Dit onderzoek is in 2014 onderscheiden met de eerste Onderzoeksbijdrage van de Vereniging Geestelijk VerZorgers en in 2015 met de Auletiusprijs voor het beste wetenschappelijk onderzoek in 2015 van het Medisch Centrum Leeuwarden.

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de volgende sponsors: Stichting Achmea Gezondheidszorg, De Friesland Zorgverzekeraar, Deo Volente, Stichting Diakonessenhuis Leeuwarden, Stichting Gratamafonds, het Integraal Kankercentrum Nederland, Stichting Palla, Stichting Porticus en het Wetenschapsfonds MCL.

Curriculum vitae

Jacob (Joep) van de Geer was born on 13 July 1959 in Zaandam, Netherlands.

After his secondary education at the 'Reformatorisch college Blaise Pascal' in Zaandam, he obtained his bachelor degree in theology at Utrecht University in 1985, and his master of divinity in 1988 at the Seminary of the Alliance of Free Evangelical Churches (Bond van Vrije Evangelische Gemeenten) in the Netherlands, affiliated with the Theological Faculty of Utrecht University.

Within the Alliance he worked as a minister in the Free Evangelical Congregation in Franeker between 1990 and 1998 and combined this work as a national trainer in the Alliance for youth chaplaincy between 1993 and 1999.

From 1990 he worked as a health care chaplain for psychogeriatric and chronic somatic patients, in ambulatory elderly care and nursing homes in and around Leeuwarden. From 2004 he has been working as health care chaplain at the Medical Centre Leeuwarden, where he was project manager for palliative care from 2005 until 2015.

In 2007 Joep van de Geer started the 'Masterclass on spirituality and health care chaplaincy in palliative care' which from 2012 was continued as a multidisciplinary training programme under the name 'Masterclass on spirituality in palliative care'.

Van de Geer is co-chair of the Taskforce on Spiritual Care of the European Association for Palliative Care, which he initiated in 2009 together with Carlo Leget and Marijke Wulp.

